

PRAVCI RAZVOJA HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA DO ILIRSKOG RAZDOBLJA

(Pokušaj sinteze)

U radu se pokušava dati sinteza razvoja hrvatskog književnog jezika od prvih početaka pismenosti do ilirskog preporoda. Već u prvom razdoblju do godine 1400. uočavaju se neke značajke, koje se mogu pratiti kroz čitav dalji razvoj. U razvojnim mijenama narednih stoljeća slijede se silnice koje su konačno dovele do jedinstvenog književnog jezika na novoštokavskoj osnovi.

Opće odrednice

Hrvatski ili srpski jezik, odnosno jezični dijasistem, onaj je skup dijalekata koji tvore jezičnu zajednicu što se odlikuje određenim zajedničkim obilježjima, po kojima se razlikuje od ostalih slavenskih jezika, i južnih, i zapadnih i istočnih. Tim temeljnim svojim obilježjima taj se jezični dijasistem u davna (pretpismena) vremena izdvojio iz zapadnojužnoslavenske jezične zajednice i krenuo putem vlastitih razvojnih promjena, unutar kojih su se oblikovala suvremena narječja i standardni jezični sustav naroda koji se tim jezikom služe. Unutar tog standardnog sustava postoje varijante, koje za pojedine narode imaju vrijednost standardnog jezika.

Hrvatski književni jezik onaj je standardni oblik hrvatskoga ili srpskoga jezika koji je danas u službenoj upotrebi u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj. Njegov su temelj, kao i ostalim hrvatskosrpskim standardnim varijantama, novoštokavski govori, ali u njegovu se oblikovanju ne može zanemariti višestoljetni razvoj hrvatske književnosti ni udio ostalih hrvatskih narječja — čakavskog i kajkavskog.

U tom se razvoju, s druge strane, ne može zanemariti ni svijest o materinskom jeziku, to jest onom prirodnom ili prvom jeziku kojim se čovjek povezuje s određenim, više ili manje širokim društvenim prostorom i vremenom, s obitelji, sa zavičajem, s narodom, s precima i potomcima, s prošlošću, sadašnjošću i budućnošću. Na toj razini materinskog jezika hrvatski je jezik jezik svih onih koji se smatraju pripadnicima hrvatskog naroda bez obzira na dijalekt kojim se služe. Svijest o tom zajedničkom pripadništvu jednom jeziku također je sudjelovala u višestoljetnom oblikovanju njegova standardnog lika.

Upravo tim sastojnicama hrvatskoga književnog jezika misli se pozabaviti ovaj pregled. Jasno je pritom da su pojmovi hrvatski književni jezik i hrvatski jezik nerazdvojno povezani.

Hrvatski jezik, kao i svaki drugi, ima svoju vremensku i prostornu dimenziju, svoju povijest i svoje dijalekte, svoju dijakroniju (vertikalnu) i sinkroniju (horizontalnu). Dijakronija nije samo povijest onog općeg, javnoj upotrebi namijenjenog jezika (književnog ili standardnog jezika, koji je i sam povijesno uvjetovan i promjenljiv pojam), nego i povijest dijalekata i njihova međusobnog prožimanja. Sinkronija nije samo stanje u suvremenom književnom jeziku i dijalektima. Ona je svaki horizontalni presjek jezične stvarnosti na vertikalnoj dijakronijskoj osi. Svako razdoblje ima svoju sinkroniju. Ona pokazuje neprestanu prostornu i društvenu promjenljivost upotrebe jednog jezika.

Pri opisivanju povijesti hrvatskog jezika stalno treba imati na umu višestruku njegovu složenost, sve one elemente koji su utjecali na njegovu dijakroniju i na njegove sinkronijske razine. Jezik se ne javlja i ne živi sam po sebi, nego unutar neke određene povijesne, prostorne i kulturne situacije. Pri njegovu oblikovanju znatnu ulogu imaju razni elementi, npr. nacionalni, politički, kulturni, religijski, geografski, supstratski. Hrvatski se jezik oblikovao u složenim okolnostima višestoljetnog života hrvatskoga naroda na raskrsnici političkih, vjerskih i kulturnih tokova, pod utjecajem velikih evropskih centara svjetovne i duhovne vlasti i u neprestanom mijenjaju povijesne, geopolitičke i društvene situacije.

Hrvatski jezični prostor karakteriziraju također suprotnosti i napetosti koje proizlaze iz toga što mu se u toku povijesti stoljećima nisu poklapale i podudarale veze jezične srodnosti s vezama političke i vjerske pripadnosti sa susjednim jezičnim područjima. A za razvoj književnoga jezika oboje je podjednako važno. Tako je zbog različitosti jezika postojala visoka jezična barijera prema susjednom talijanskom području i najviša od svih prema mađarskom, a baš je, u okviru ugarsko-hrvatske državne zajednice i mletačkih posjeda, politička, kulturna i vjerska barijera u tim pravcima bila najniža. Nasuprot tomu, jezična je barijera, zbog pripadnosti istom južnoslavenskom jeziku, bila najniža prema srpskim govorima, ali je upravo na toj strani stajala najviša vjerska, politička, pa i kulturna barijera. Ta se proturječna situacija odrazila i u problemima i dilemama što su nastajale pri izgrađivanju hrvatskoga književnog jezika.

Značajnu ulogu u oblikovanju nekog jezika odigrava i supstrat koji mu prethodi na određenom prostoru. Tako su unutar hrvatskog jezičnog prostora stoljećima postojale oaze dalmatskog i ostalog romanskog supstratskog stanovništva.

Složenost razvoja hrvatskoga jezika uvjetuje i dijalekatska raznolikost, različitost kulturnih tradicija (zapadne latinaške i istočne crkvenoslavenske), raznolikost pisama (glagoljica, ćirilica zapadnog tipa, tj. bosančica, latinica), supostojanje usmene i pismene tradicije jezičnog izražavanja i niz drugih činilaca.

U opismenjavanju hrvatskoga jezičnog izraza značajnu su ulogu odigrali namjena i karakter prvih pisanih tekstova kao i čitalačka publika kojoj su oni bili namijenjeni. Ti se tekstovi dijele na dvije bitne skupine. Jedno su tekstovi vjerskopoučnog karaktera, namijenjeni kleru i vjerskom uzdizanju gotovo posve nepismene vjerske pastve, dakle uglavnom za čitanje puku. Oni su se neprestano morali primjeravati govoru slušalaca, živoj narodnoj riječi. U njihovu je jezičnom oblikovanju morala imati utjecaja i usmena tradicija. Drugu, manju skupinu čine tekstovi koji su pisani da budu arhivirani i prema

potrebi citirani. To su dokumenti najrazličitijih vrsta. U njima jezik nije morao biti striktno primjeravan govoru i bio je otvoreniji djelovanju određene duhovne nadgradnje (npr. pravnog načina izražavanja, diplomatskog jezika i sl.). Dok prvi nastaju uglavnom u samostanskim skriptorijima, drugima su izvorišta mahom velikaški dvorovi i gradska upravna središta. Većina korisnika tekstova prve skupine, tj. onih koji predstavljaju književno stvaralaštvo u najširem smislu, i nije čitalačka, nego je slušalačka publika. Tek se u doba humanizma i renesanse počinje izdvajati znatniji broj ljudi s višim intelektualnim potrebama, kojima će se odsad književno stvaranje i jezično oblikovanje morati prilagođavati. Među njima su i začetnici naše svjetovne književnosti.

Od ne malog značenja je i pojava tiska, koji se kod Hrvata, usprkos nepovoljnim povijesnim okolnostima, javlja vrlo rano. Godine 1483. tiskan je prvi hrvatski glagoljski misal, vjerojatno u Istri, 1491. glagoljski brevijar u Kosinju, a 1494. glagoljski misal u Senju. Senjska glagoljaška tiskara aktivno radi još u prvom desetljeću 16. stoljeća, a oko 1530. radi glagoljaška tiskara u Rijeci. Istovremeno, od 1490. tiskaju se hrvatska glagoljska i latinička djela namijenjena crkvi i u Veneciji. 1512. u Veneciji je tiskan i prvi misal na bosančici, a 1521. i prvo hrvatsko djelo svjetovnog sadržaja – Marulićeva *Judita*. Za razliku od rukopisnog medija, koji lako postoji u koegzistenciji mnoštva malih komunikacijskih sustava, ograničena vremenskog i prostornog dometa, tisak svojim širim prostornim i vremenskim dosegom daje poticaj transformiranju tih malih sustava u veće cjeline, tj. djeluje u smislu unificiranja književnojezičnog izraza na svim razinama (jezičnoj, ortografskoj, grafijskoj).

Složenost povijesnog razvoja hrvatskog naroda i hrvatskog jezika očitovala se u oblikovanju hrvatske kolektivne svijesti, koja se neprestano ostvarivala u opreci šire, domovinske kolektivne svijesti i uže, zavičajne kolektivne svijesti. Ta dvojnost oblikovanja kolektivne svijesti hrvatskog naroda razlogom je što u slavistici općenito, pa i u kroatistici posebno, nisu bila rijetka kriva mišljenja da je višestoljetnoj povijesti hrvatskog jezika pečat davala ova druga, zavičajna, regionalna, dijalekatska svijest, da su centrifugalne snage prevladavale nad centripetalnima, da je dijalekatska rascjepkanost sasvim onemogućavala jezično jedinstvo. Negiralo se, u krajnjoj konzekvcnciji tih stavova, čak bilo kakvo postojanje nadzavičajne, domovinske svijesti. Stjecajem povijesnih okolnosti snage ujedinjavanja hrvatskog jezičnog prostora nisu bile onako vidljive kao u nekim drugim nacionalnim sredinama, ali njihovu duboku prisutnost otkrivamo ipak u svim razdobljima razvoja hrvatskoga jezika.

Počeci pismenosti

Početak hrvatske pismenosti i hrvatskoga književnojezičnog izraza uvjetovan je povijesnim i zemljopisnim položaje Hrvatske na razmeđu bizantsko-grčkoga i latinsko-germanskoga političkog, civilizacijskog i vjerskog područja. Dvojnost njihova utjecaja ostavila je trajan trag u specifičnom razvoju hrvatske kulturne baštine i dala svoj pečat čitavoj hrvatskoj kulturi. Jedan od bitnih elemenata te hrvatske posebnosti jest gotovo

tisućugodišnje supostojanje slavenskog i latinskog bogoslužja na području rimske crkve i s tim u vezi upotreba živog narodnog jezika u javnom životu uz službeni latinski od najranijih razdoblja hrvatske pismenosti. Povijesna istraživanja pokazala su da je upravo sukob političkih interesa Istoka i Zapada, usmjeren od samih početaka hrvatske državnosti na ovo naše granično područje, uvjetovao tu specifičnost njegova razvoja. Naime, dok se hrvatska država oblikovala u okvirima franačkog carstva i na taj način došla pod jurisdikciju zapadne crkve (najprije akvilejske, a zatim rimske) i pod njezin kulturni utjecaj, izvan granica te hrvatske države ostali su primorski i dalmatinski gradovi i Kvarnerski otoci, koji su sačinjavali bizantsku provinciju Dalmaciju i bili pod jurisdikcijom istočne, carigradske crkve sve do 10. stoljeća, kad su i oni pripali rimskoj crkvi.

Oba su ta umnogome oprečna povijesna elementa (franački i bizantski) mogla na neki način inicirati klicu praktične vjerske upotrebe narodnog jezika i time pružiti oslonac njegovu tisućugodišnjem opstanku na kasnijem području latinaški stroge rimske crkve. Naime, akvilejska je crkva u cilju širenja kršćanstva dopuštala u praktičnoj misionarskoj vjerskoj djelatnosti upotrebu tzv. vulgarnih, tj. narodnih jezika. S druge strane, istočna se crkva ni u načelu nije protivila punoj primjeni narodnih jezika u crkvi. Na temelju povijesnih izvora može se zaključiti o postojanju neke nesačuvane latiničke misionarske pismenosti kod Hrvata već krajem 8. stoljeća, dakle u doba franačkog patronata nad njima. Međutim, pravi početak pismenosti kod Hrvata veže se uz pojavu slavenskoga bogoslužja i crkvenoslavenske književne i jezične tradicije. To se slavensko bogoslužje vjerojatno pojavilo najprije u gradovima i na otocima bizantske Dalmacije, dakle izvan granica tadašnje hrvatske države, koja je u to doba već bila pod jurisdikcijom rimske crkve. Ti su gradovi i otoci, zbog spomenutog stava bizantske crkve prema upotrebi narodnih jezika u vjerskom djelovanju, mogli postati utočišta iz Moravske u 9. stoljeću prognanih Ćirilovih i Metodovih učenika i izvorišta širenja slavenskog bogoslužja i glagoljice kao medija njegove pismenosti u hrvatskom zaleđu inače još pretežno romanskih obalnih gradova. Prvi stvarni dokumenti o postojanju slavenskog bogoslužja potječu tek iz prve polovine 10. stoljeća (splitski crkveni sabori), kad su i ti gradovi već bili pod rimskom crkvenom upravom. Ti dokumenti upućuju upravo na crkveno područje tih gradova kao na izvorišta glagoljaštva.

Najstariji, u odlomcima sačuvani tekstovi te crkvenoslavenske književne djelatnosti u Hrvata nisu, međutim, stariji od kraja 10. ili početka 11. stoljeća, a nema ih mnogo ni iz 12. i 13. stoljeća. Jezik tih spomenika je crkvenoslavenski hrvatske redakcije, tj. onaj slavenski jezik koji je djelovanjem ćirilometodske misije postao sredstvo zajedničke slavenske crkvenoknjiževne djelatnosti i u koji su relativno sporo prodirali elementi žive narodne riječi. Pismo je tih prvih spomenika hrvatske pismenosti glagoljica. Uz nju se u jugoistočnim područjima javlja i pismo uobičajeno u srednjovjekovnoj bosanskoj državi, tj. ćirilica zapadnog, bosansko-hrvatskog tipa, poznata pod nazivom bosančica.

Prvi spomenici hrvatskog narodnog jezika sporadični su zapisi i natpisi u kamenu, također ne stariji od 11. stoljeća, a najpoznatija je među njima tzv. *Bašćanska ploča*, darovnica hrvatskoga kralja Zvonimira opatiji sv. Lucije u Jurandvoru kod Baške na otoku Krku, u kamen uklesana oko 1100. godine. Od tada živa hrvatska narodna riječ

postaje sredstvom pismenog izražavanja, osobito u dokumentima praktičnog značaja, i postupno se probija na sva ona područja pisane riječi koja je u hrvatskom javnom, kulturnom i vjerskom životu pokrivaio službeni latinski (u Dalmaciji i talijanski mletački) i crkvenoslavenski hrvatske redakcije. Treba spomenuti da se u usporedbi s drugim evropskim jezicima hrvatski jezik odlikuje izuzetno ranim prodorom žive narodne riječi u pisanu praksu.

Prvo razdoblje – čakavština osnova književnog jezika, razvoj bitnih jezičnih značajki

Prvo razdoblje postojanja hrvatskog jezika kao sredstva javnog općenja traje od prvih pisanih spomenika do kraja 14. stoljeća. Godina 1400. granična je vremenska odrednica iz više razloga. S jezičnopovijesnog gledišta to je prijelazno doba u razvoju našeg jezika: do tog vremena oblikovali su se naši dijalekti sa svim bitnim međudijalekatskim razlikama i fonološkim sustavima na kojima se i danas zasnivaju. Burno migracijsko razdoblje što je nakon toga uslijedilo, izazvano povijesnim činionicima, bitno je izmijenilo prostornu sliku naših dijalekata, ali ne i njihove osnovne značajke.

S upotrebnog stajališta to je vrijeme u kojem se već može govoriti o definitivnom prodoru hrvatskog jezika u sva područja javne i književne djelatnosti i o oblikovanju onih njegovih bitnih značajki koje će obilježavati čitav njegov kasniji razvoj.

S obzirom na grafiju to je vrijeme prodora latinice u tekstove hrvatske pismenosti. Od tada ona supostoji uz glagoljicu (i prostorno ograničeniju bosančicu) kao ravnopravno pismo hrvatske pismenosti, a u kasnijim se stoljećima sve intenzivnije nameće javnoj upotrebi.

S književnopovijesnog stajališta to je također prijelomno razdoblje. To je period najživlje glagoljaške djelatnosti, kada je glagoljaška književnost, nakon lokalnih papinskih odobrenja glagoljaškoga djelovanja polovinom 13. stoljeća, doživjela renesansu i definitivan zaokret prema zapadnoj kulturnoj i duhovnoj sferi, a njezin jezik postao modernija mješavina crkvenoslavenskoga i hrvatskog narodnog. Kasnija glagoljaška djelatnost samo je produžetak toga rada. U isto se vrijeme i na području latinskoga liturgijskog jezika u praktičnoj javnoj i privatnoj djelatnosti počinje upotrebljavati narodni jezik. Od druge polovine 15. stoljeća počinje razdoblje naše svjetovne književnosti na čistom narodnom jeziku.

Pravcem zacrtanim do kraja 14. stoljeća razvijao se i kretao hrvatski književni jezik do u naše doba. Taj pravac karakterizira upotreba živog narodnog govora kao osnove svih društvenih funkcija hrvatskoga književnog jezika. U početku je to jezik pojedinačnih zapisa, natpisa i bilježaka, a tek zatim se javlja kao neravnopravan pratilac službenog latinskog (ili mletačkog talijanskog u Dalmaciji) u dokumentima praktičnog značaja o javnopravnim i privatnopravnim poslovima: u poveljama i ispravama domaćih velikaša, izdanim njihovim podanicima, u sporovima, darovnicama, oporukama, pri utvrđivanju posjeda, kodificiranju pravnih odnosa i sl. 14. stoljeće doba je prodora hrvatskog narod-

nog jezika i na područje vjerske i crkvene književnosti. Time on doseže svoju najvišu funkciju: postaje retoričko i pjesničko izražajno sredstvo. Zanimljivo je da u književnu djelatnost, najšire shvaćenu, hrvatski narodni jezik prodiere gotovo istovremeno na područjima latinskog i crkvenoslavenskog liturgijskog jezika, tj. i u latinašku i u glagoljašku kulturnu sredinu. I na latinici i na glagoljici nastaje niz različitih djela na narodnom jeziku, namijenjenih crkvenoj i samostanskoj upotrebi i djelovanju svećenstva među pukom, a javljaju se i prvi naši pjesnički tekstovi značajne vrijednosti. Tome su pridonele promijenjene prilike u katoličkoj crkvi i u načinu njezina djelovanja među Hrvatima od 13. stoljeća naovamo. Naime, crkva je u to doba na ovom našem prostoru jedini nosilac kulturnih nastojanja. Do 13. stoljeća ona je među Hrvatima djelovala pomoću dvaju jezičnih i kulturnih medija: s jedne strane dominantnog latinskog i latinaškog i s druge strane crkvenoslavenskog i glagoljaškog, uglavnom potiskivanog, ali uporno otpornog. S vremenom latinaška crkva sve jasnije osjeća nedovoljnost latinskog jezika u djelovanju među hrvatskim pukom, koji postaje dominantan i u ranije pretežno romanjskim dalmatinskim i primorskim gradovima. Stoga se djela namijenjena puku, nižem svećenstvu i redovništvu počinju prevoditi na hrvatski jezik.

Gotovo u isto vrijeme među glagoljašima dolazi, nakon papinskih dopuštenja slavenskog bogoslužja i glagoljice polovinom 13. stoljeća, do obnovljene vjerske i književne djelatnosti. Ponovno se prevode i prerađuju temeljne crkvene knjige, sada prema latinskim izvorima, i to ne više crkvenoslavenskim jezikom, nego novom jezičnom redakcijom, koja je sve bliža narodnom govoru, osobito u tekstovima koji nisu stroge liturgijske namjene. Tu književnu i jezičnu obnovu prati oblikovanje novog tipa hrvatske (tzv. uglate) glagoljice i reforma glagoljskog pravopisa u smislu funkcionalnoga pojednostavljivanja i rasterećivanja glagoljskoga grafijskog sustava. Tim se zaokretom hrvatskih glagoljaša prema zapadnoj duhovnoj sferi negdje krajem 13. stoljeća prekida onaj dotad neprekinuti lanac veza kojim je hrvatska glagoljaška književna djelatnost, i pored svojih posebnosti, koje je uzrokovao neprekidan otpor univerzalizmu katoličke crkve, bila neodvojivo vezana za ćirilometodsku tradiciju velikomoravskog razdoblja i zajedničku općeslavensku književnu djelatnost. Nakon tog vremena hrvatska glagoljaška književnost prestaje biti sudionikom te općeslavenske književnosti, s kojom je bila usko povezana od prvih stoljeća slavenske pismenosti usprkos sve izrazitijoj stilskoj i namjenskoj podvojenosti. Ta je podvojenost došla do potpunog izražaja kad je u 14. stoljeću hrvatska glagoljaška književna djelatnost krenula vlastitim putem, razvivši vlastita stilska, tematska i književnojezična obilježja. Naime, za razliku od ostale crkvenoslavenske književne djelatnosti, vezane uz istočnu crkvu, koja je uglavnom bila usmjerena prema višim društvenim slojevima i crkvenoj hijerarhiji, hrvatska je srednjovjekovna književnost bila odrješito pučka i puku namijenjena. Prema toj svojoj namjeni i usmjerenosti morala je birati žanrove i teme, svoja stilskoizražajna sredstva i, u prvom redu, svoj jezik.

Tako se knjiški crkvenoslavenski jezik morao približiti živoj narodnoj riječi, koja se u nekolikostoljetnom razvoju od prihvaćanja općeslavenske pismenosti naovamo, kad su se slavenski dijalekti još neznatno razlikovali, mnogo od njega udaljila. Jezik te književne djelatnosti trebalo je učiniti bližim i razumljivijim puku kojem je bila namijenjena.

I dok je u latinaškoj sredini narodni jezik ušao u pismenost uglavnom izravno, u glagoljaškoj, gdje je crkvenoslavenska tradicija bila još živa, a srodnost knjiškog i narodnog jezika ipak još znatna, do njegova je ulaska u književnost dolazilo postupnim i polaganim prilagodavanjem tog knjiškog jezika živoj narodnoj riječi. Ta su djela zatim, iako pisana različitom grafijom (glagoljicom i latinicom; sporadično i bosančicom), počela kružiti, izmjenjivati se, prepisivati, prerađivati u obje te sredine – glagoljaškoj i latinaškoj, pa je očito da je i u jednoj i u drugoj sredini bilo ljudi koji su znali oba pisma. To potvrđuju ne samo mnogi sastavci istoga podrijetla, prepisani iz istih predložaka, u glagoljskim i u latiničkim spomenicima, nego i određeni postoćak crkvenoslavenizama u latiničkim tekstovima.

Hrvatska pismenost iz tog prvog razdoblja počela je već razlikovati stilove prema namjeni teksta: razlikuje se stil javnopravnih i privatnopravnih dokumenata od stila općinskih statuta ili redovničkih pravilnika, a oblikuje se i literarni pjesnički i prozni izraz.

U tom prvom razdoblju oblikovanja hrvatskog jezika kao sredstva javne i književne upotrebe začele su se još neke crte koje će karakterizirati razvoj hrvatskog književnog jezika kroz stoljeća, sve do naših dana. Jedna od njih je izrazito jezično čistunstvo u djelima literarnog obilježja, osobito u pjesničkim ostvarenjima, jezično oblikovanje samo na osnovi domaćih izražajnih sredstava. Međutim, dokumenti javne upotrebe, pa i djela namijenjena crkvi, otvoreniji su od najranijih vremena stranim utjecajima, osobito u sintaksi i leksiku, bilo romanskima, bilo crkvenoslavenskima. S jedne strane, crkvenoslavenska je tradicija u glagoljaškoj pismenosti bila suviše jaka da bi se dala lako i brzo prevladati. S druge strane, utjecaj latinske i talijanske književnosti i kulture, mletačke uprave i dalmatskog supstrata ostavio je duboke tragove u načinu izražavanja pohrvaćenoga gradskog stanovništva, kulturno dominantnog, odakle su se širili utjecaji na sve strane. Tako je npr. terminologija, i crkvena, i pravno-upravna, i nazivlje za pojmove i predmete iz svakodnevnog života, izrazito romanska i takva je zabilježena od najstarijih isprava i bilježaka. Međutim, u prvim našim pjesničkim tekstovima tih stranih utjecaja ili uopće nema ili su sasvim neznatni.

Osnova toga prvog našeg jezika javne upotrebe bilo je čakavsko narječje, nejedinstveno, neujednačeno, ne onakvo kakav danas mislimo da književni jezik treba biti, nego kakav je u ono doba mogao biti: odraz žive narodne riječi kraja u kojem je pojedini spomenik nastao i slojeva koji su se u njemu taložili. Za taj je jezik već u 13. stoljeću zabilježeno ime "jezika hrvatskoga" (*Istarski razvod* 1275). U kasnijem razvoju čakavsko narječje prepušta svoje prvenstvo u oblikovanju hrvatskoga književnog jezika ostalim našim narječjima, ali u čitavom daljem razvojnom toku ostaje stalno prisutna svijest o jeziku hrvatskog imena.

Malobrojnost knjiga i potražnja za pisanom riječi uvjetovale su kolanje tekstova u raznim krajevima, bez obzira na dijalekt i pismo kojim su pisani i bez obzira na upravne i državne granice. Prepisivanjem su se u osnovnu strukturu teksta unosili lokalni elementi kraja u kojem se tekst prepisivao i takav je tekst kretao dalje, postajao izvor novih prije-pisa, obogaćenih novim jezičnim i stilskim elementima. Na taj je način izmjena tekstova u

tom najranijem razdoblju otvorila put miješanju elemenata raznih naših dijalekata u jeziku koji se razvijao u jezik hrvatske književnosti i ostalih područja pisane riječi. Takav stav prema jeziku javne upotrebe, u kojem se pored osnovne dijalekatske strukture mogu prilično slobodno naći i elementi ostalih dijalekata, ostao je temelj hrvatskoga književnog jezika kroz stoljeća.

15. stoljeće – prevladavanje dijalekatskih granica

15. stoljeće, doba cvata kasne hrvatske srednjovjekovne književnosti i prvih početaka hrvatske renesansne svjetovne književnosti, širom otvara vrata miješanju raznorodnih dijalekatskih elemenata. Ono se ostvaruje u nekoliko pravaca, ovisno o tokovima razvoja hrvatske književnosti. Pored raznih vjerskopoučnih i nabožnih djela na području latinskog liturgijskog jezika i prvih hrvatskih stihova svjetovnog karaktera pisanih čakavštinom, čakavština snažno prodire u književnu upotrebu i na području glagoljaške književnosti.

Uz sve izrazitije okretanje hrvatske glagoljaške književne djelatnosti zapadnom književnom repertoriju sve se više razbija jezični hermetizam crkvenoslavenskih tekstova, osobito onih neliturgijskih. Taj prodor čakavštine u hrvatsku glagoljsku neliturgijsku književnost (liturgijska još uvijek čuva crkvenoslavenski hrvatske redakcije) ne znači i definitivni prekid s crkvenoslavenskom jezičnom tradicijom u neliturgijskoj glagoljaškoj književnoj praksi. pisci tih djela, iako su iz razumljivih vjerskodidaktičnih pobuda težili što širem krugu čitalaca i nastojali im svoja djela jezično približiti, nisu mogli odjednom prekinuti s višestoljetnom tradicijom, pa jezik kojemu je u osnovi živa narodna čakavska riječ više ili manje protkana crkvenoslavenskim elementima ostaje još dugo značajkom neliturgijskih glagoljaških tekstova nastalih na čakavskom tlu.

U 15. se stoljeću i u Dubrovniku javlja književno stvaranje na narodnom jeziku, i duhovnog i svjetovnog obilježja. U tim djelima uz štokavske ima i dosta čakavskih elemenata, čije podrijetlo još nije dovoljno istraženo. U vjerskim je dubrovačkim tekstovima utvrđena prisutnost čakavskih predložaka, a u svjetovnim veze s dalmatinskim čakavskim pjesnicima, ali bez obzira na te veze čakavski su elementi u dubrovačkom govoru mogli biti i organski.

Do najzanimljivije i najdalekosežnije pojave u hrvatskom književnojezičnom razvoju procesu došlo je na području glagoljaške književnosti u kontinentalnom dijelu Hrvatske, na graničnim dijalekatskim područjima, u Istri i u kraju južno od Kupe, na prostoru koji su uglavnom pokrivali zrinško-frankopanski posjedi. Radi se o znatnom infiltratu kajkavizama (sporadično i štokavizama) u osnovnu čakavsku književnojezičnu strukturu (protkanu crkvenoslavenskim elementima) glagoljaških neliturgijskih tekstova na tom području već od prvih desetljeća 15. stoljeća. To prepletanje raznorodnih govornih elemenata rezultat je ne samo utjecaja žive govorne riječi tih graničnih dijalekatskih područja nego i svjesnog nastojanja hrvatskih glagoljaša da prevladaju dijalekatske granice i podvojenost, da svoja djela učine razumljivima i prihvatljivima na što većem prostoru, a svojoj

djelatnosti osiguraju što širi doseg. Na taj način stvoren je osebujuć knjiški jezik osnovnog čakavskog obilježja, kojemu su kajkavske crte imale omogućiti što širi djelokrug, a crkvenoslavenske su ga povezivale s višestoljetnom tradicijom pismenosti.

Premda do te pojave dolazi u 15. stoljeću, kada je već broj međudijalekatskih razlika znatan, ta se kajkavska komponenta uglavnom svodi na poredbenu, kontaktnu sinonimiku, tj. na tumačenje neke riječi jednoga dijalekta njezinom istoznačnicom iz drugoga, što znači da su leksičke razlike smatrane osnovnom preprekom razumljivosti književnog djela i upotrebljivosti književnog jezika na širem dijalekatskom prostoru.

Stvorene su dvije zone čakavsko-kajkavskih tekstova: zapadna, u istočnoj i sjevernoj Istri (s manjim brojem kajkavizama), i istočna, koja se uglavnom podudara sa zrinško-frankopanskim posjedima na potezu Vinodol-Gacka-Modruš-Pokuplje s Ozljem kao kulturnim središtem (s više kajkavizama i sporadičnom pojavom štokavizama). Između tih zona Vinodol je odigrao važnu posredničku ulogu. Nastojanje hrvatskih glagoljaša na stvaranju široko prihvatljivoga književnog jezika, osobito izrazito u ovoj drugoj, istočnoj zoni, naišlo je na podršku i potporu zrinško-frankopanske velikaške uprave. Ona je u svojim središtima omogućavala književnu i kulturnu djelatnost, koja je postala izvorištem višestoljetnih neprekinutih napora u ovom dijelu Hrvatske oko stvaranja jedinstvenoga književnog jezika. Tekstovi svjetovnog sadržaja u glagoljaškim kodeksima s toga područja upućuju na feudalnu sredinu u kojoj i za koju su nastajali, a bogatstvo njihove tematike odraz je izgrađene društvene i kulturne strukture te sredine. To je ujedno i područje na kojem je hrvatski jezik postao sredstvom pismenog privatnog i javnog općenja na svim društvenim razinama.

Ova pojava međudijalekatskog miješanja iz prvih desetljeća 15. stoljeća znači početak značajne zamisli o jedinstvu književnog jezika zasnovanog na zajedništvu raznorodnih dijalekatskih elemenata, koja će stoljećima obilježavati književnojezičnu djelatnost pisaca kontinentalne Hrvatske. Ona ima svoj kontinuitet do u 18. stoljeće, a njezinom se evolucijom otvaraju novi vidici, koji su i omogućili uvođenje jedinstvenoga književnog jezika u Hrvata, iako na drugim osnovama. Ona znači i početak višestoljetnih nastojanja da se prekoračivanjem dijalekatskih granica i otvaranjem širih prostora književnoj djelatnosti omogući bar duhovno povezivanje svih hrvatskih pokrajina, onoga što je već Zoranić nazivao našom "rasutom baščinom". Tu se domovinska svijest suprotstavlja regionalnoj, uvjetovanoj povijesnim okolnostima, centripetalne duhovne snage centrifugalnim političkim i gospodarskim tendencijama što stoljećima obilježavaju život Hrvatske.

16. stoljeće – književnost na sva tri narječja, nastavak međudijalekatskih veza

Na 16. stoljeće obično se gleda kao na stoljeće potpune regionalne razdrobljenosti i definitivnoga gubitka veza među hrvatskim pokrajinama, izazvanoga ratnim događajima i ostalim povijesnim zbivanjima, kao na stoljeće u koje pada začetak odjelitih hrvatskih pokrajinskih književnosti. Prema tome, to bi imalo biti stoljeće najkritičnije u hrvatskoj književnojezičnoj povijesti.

Ratna i politička zbivanja izazvala su regionalnu razdrobljenost hrvatskih krajeva, poremetila su kontinuitet književnog i kulturnog razvoja, razbila jedinstvo i onoga tankog sloja hrvatske čitalačke publike, učinila sva tri dijalekta medijem književnog izražavanja, izazvala povlačenje glagoljaša na sve uži zemljopisni prostor, a glagoljice na ograničenu crkvenu i samostansku upotrebu i time smanjila mogućnost nasljeđivanja književnojezičnog razvoja dugog šest stoljeća. Pa ipak, s jezičnopovijesnoga gledišta slika nije tako crna kao što se na temelju vanjskih oznaka i pokazatelja može činiti. Sve veze nisu zatrte. Književno stvaranje uza svu pokrajinsku odjelitost pokazuje da je to zapravo stoljeće nastavljenih međudijalekatskih veza i utjecaja. Oni se, doduše, zbog povijesnih okolnosti, odvijaju na dva različita osnovna poteza: na jugoistočnom južnočakavsko-štokavskom i na sjeverozapadnom sjevernočakavsko-kajkavskom, ali zajednička im je svijest o potrebi duhovnoga povezivanja.

To je zlatni vijek svjetovne dalmatinsko-dubrovačke književnosti, a time i hrvatske književnosti općenito, kad se na potezu od Zadra preko Splita i Hvara do Dubrovnika ne ostvaruju samo književne nego i književnojezične veze. Na potezu Vinodol-Zagreb, i nadalje sa središtem u Pokuplju, nastavlja se započeto djelo hrvatskih glagoljaša iz 15. stoljeća na oblikovanju jedinstvenoga književnog jezika zasnovanog na supostojanju elemenata iz raznih dijalekata. Ono doseže vrhunac u radu hrvatskih protestantskih pisaca, koji stavove o jeziku, što ih grade na govornoj situaciji toga graničnoga dijalekatskog područja, prvi uspijevaju i javno formulirati.

U 16. se stoljeću i u sjevernim hrvatskim stranama, sa središtem u Zagrebu i Varaždinu, prvi put javlja književnost na kajkavskom narječju, koja, očito pod utjecajem zbivanja u pokupskom kraju, od samog početka nije bila zatvorena u uske kajkavske dijalekatske okvire. U njoj se, na primjer, zapostavljaju one glasovne crte koje su tipične samo za kajkavske govore, a nepoznate su štokavskima i čakavskima, a ima u njoj i izravnih štokavskih (manje čakavskih) utjecaja.

Tako se na svim stranama, usprkos stvarnoj političkoj podvojenosti, manifestira težnja za zbližavanjem, za prevladavanjem dijalekatske rascjepkanosti, za što širim dosegom kulturne djelatnosti, pa 16. stoljeće, usprkos svim ograničenjima, *nije* prekid ranije započetoga procesa homogenizacije hrvatskoga književnog jezika.

U 16. stoljeću uslijed turskih nadiranja dolazi do značajnih etničkih pomicanja u smjeru od istoka prema zapadu i od juga prema sjeveru. Hrvatski se živalj s pograničnih područja prema Turskoj povlači u unutrašnjost zemlje i dalje, izvan njenih granica, a na njegovo mjesto, na napušteno pogranično zemljište, naseljuje se uglavnom novoštokavski i jekavski srpski živalj iz već pokorenih područja, uz obavezu vojne službe krajiškim vojnim vlastima. Taj proces seoba srpskog stanovništva na hrvatsko tlo započet je već u 15. stoljeću, ali tada je još imao karakter sporadičnih i pojedinačnih pojava doseljavanja. U 16. i u 17. stoljeću on poprima obilježje masovne pojave. Sa stanovništvom iz porobljenih srpskih, uglavnom zapadnih, predjela dolaze i njihovi svećenici i kaluđeri, donoseći sa sobom iz stare postojbine i svoje knjige, kao zalog kulturnog i vjerskog nasljeđa. Po dolasku na novo tlo oni organiziraju vjerski život i kulturno djelovanje, grade crkve i osnivaju manastire, koji postaju centri i rasadišta vjerske i, u tadašnjim mogućno-

stima, književne i kulturne djelatnosti. U njima se nastavlja njegovati tradicija srednjovjekovne srpske književnosti i njezina više-manje crkvenoslavenskog jezika, koja je imala znatan utjecaj na oblikovanje nacionalne i kulturne svijesti srpskoga stanovništva na hrvatskom tlu. Najživlji centri tog vjerskog i kulturnog djelovanja među Srbima u Hrvatskoj bili su manastiri Orahovica i Pakra u Slavoniji, Lepavina i Marča u sjevernoj Hrvatskoj, Gomirje u ogulinskom kraju, Komogovina u Baniji, Krka u Dalmatinskoj zagori i neki drugi.

Svojim novoštokavskim ijekavskim osobinama govor se doseljenog srpskog življa uklopio u dijalekatski mozaik hrvatskoga jezičnog prostora i odigrao je važnu ulogu u daljem razvoju hrvatskoga književnog jezika i u njegovoj standardizaciji.

U hrvatski književnojezični razvoj u 16. se stoljeću uključuje i Bosna. Nakon propadanja srednjovjekovne bosanske države i zatiranja starih političkih granica uslijed turskih osvajanja osnovno obilježje kulturne, etničke, a poslije i nacionalne identifikacije postaje vjerska pripadnost. U uključivanju Bosne u hrvatski književnojezični razvoj značajnu je ulogu odigrala franjevačka redodržava Bosna Srebna, koja se u 16. stoljeću proširila i na hrvatske krajeve pod Turcima, te je osim Bosne i Hercegovine obuhvaćala Slavoniju i dijelove Dalmacije. Iako u 16. stoljeću na tom području još nema uvjeta za književni rad, vjerskim se djelovanjem bosanskohercegovačkih franjevaca pismo nekadašnje srednjovjekovne bosanske države, Losančica, širi kao općeprihvaćeni medij pismenog izražavanja na čitavom teritoriju njihove redodržave, a jezik njihova općenja nužno poprima neke naddijalekatske osobine.

17. stoljeće i prva polovina 18. stoljeća – prvenstvo štokavštine u hrvatskom književnom jeziku; oblikovanje kajkavske književne koine

17. stoljeće i prva polovina 18. znače novo razdoblje u razvoju hrvatske književnosti i njezina jezika. To je doba zamiranja književnog i kulturnog rada u dalmatinskim gradovima pod mletačkom upravom, doba sve oskudnijeg materijalnog i kulturnog stanja na području pod Turcima, doba katoličke obnove, koja za svoj obnovljeni vjerskopoučni rad među pukom ponovo traži što šire prihvatljiv i razumljiv književni jezik. Postupno povlačenje Turaka ostavlja za sobom nove prostore za širenje književnog i kulturnog djelovanja.

To je i doba nastanka naših prvih gramatika i pojačanog leksikografskog rada, doba teorijskih i praktičnih pokušaja na stvaranju jedinstvenoga književnog jezika. Usprkos pokrajinskim i neodređenim općim nazivima što se sve češće javljaju kao ime hrvatskog jezika (slovenski, slovenski, bosanski, dalmatinski, ilirski i dr.) traje neprekidna svijest o jednom jeziku i o potrebi njegova ujednačavanja. Pritom se sve jasnije izražava načelo o stvaranju jedinstvenoga književnog jezika na temelju najraširenijega narodnog govora.

Prvi samostalno tiskan hrvatski rječnik *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum* Šibenčanina Fausta Vrančića, objavljen još krajem 16. stoljeća (godine 1595), uglavnom je rječnik čakavštine, ali ima u njemu i štokavskih i nešto kajkav-

skih riječi. Njegov autor svoj jezik, što ga naziva dalmatinskim, smatra najljepšim među slavenskim jezicima i kaže da se govori od Jadranskoga mora do Drave i Dunava. U drugom i nadopunjenom izdanju toga rječnika, što ga je uz Vrančičevu suradnju izradio praški benediktinac Petar Loderecker, izričito se latinski naziv dalmatinskoga jezika tumači kao hrvatski jezik. I naša prva gramatika, *Institutiones linguae illyricae* iz godine 1604. Pažanina Bartola Kašića, gramatika je čakavskog narječja, ali je njezin autor na svojim putovanjima u Dubrovnik i krajeve pod Turcima shvatio da je štokavsko narječje najraširenije među našim narodnim govorima i da bi trebalo postati književni jezik.

U 17. stoljeću razvija se i književnost u Bosni s najpoznatijim predstavnikom Matijom Divkovićem, koji piše istočnobosanskom staroštokavskom ijekavicom, za razliku od većine kasnijih bosanskih pisaca, kod kojih sve više prevladava novoštokavska ikavica. Književni rad u Bosni u 17. i prvoj polovini 18. stoljeća uklapa se u tokove katoličke obnove i gotovo je isključivo vezan uz jedinog njezina nosioca — franjevački red. Djelovanje bosanskohercegovačkih franjevac na oživljavanju vjerskog, kulturnog i književnog života u okvirima franjevačke redodržave Bosne Srebrne, koja je u to doba obuhvaćala sve štokavske Hrvate, znatno je pridonijelo uklanjanju dijalekatskih razlika u pisanom jeziku i ujednačavanju hrvatskoga književnog jezika na širokom području od Slavonije do mora. U tom jeziku, usprkos dijalekatskim osobinama pojedinih pisaca, prevladava novoštokavština i ikavica. Njegovo je oblikovanje bilo uvjetovano njegovom namjenom. Služio je kao izraz književnosti jednostavnoj, vjerskoj i poučnoj, namijenjenoj najširim pučkim slojevima. Zato se morao približiti njihovu jezičnom izrazu i onoj stilizacijskoj nadgradnji koja im je jedina bila pristupačna, a to je bio jezik novoštokavske folklorne književnosti, znatno ujednačeniji od narodnih govora, koji se zato i naziva novoštokavska folklorna koine. Tako je stvoren književni jezik na osnovi pučke novoštokavštine zapadnoga tipa, koji je u svojim stilskim i frazeološkim dostignućima ujedinjavao osobine novoštokavske usmene književnosti s naslijeđenim vrijednostima starije hrvatske književne baštine, srednjovjekovne i renesansne. Na području pismenog izražavanja bosančica je neko vrijeme supostojala uz latinicu, ali krajem toga razdoblja latinica definitivno osvaja prvenstvo. Tako su za većinu hrvatskog naroda uglavnom riješena osnovna jezična pitanja, pa je to stanje poslužilo kao temelj jezičnom razvoju u idućem razdoblju, kad se uz nove zahtjeve modernog vremena javlja sve izrazitija potreba za oblikovanjem jezičnog standarda.

U Dubrovniku u 17. stoljeću potpuno prevladava novoštokavska ijekavica, a sve se više ostvaruju uvjeti za prihvaćanje štokavštine i kod pisaca čakavaca u južnoj Hrvatskoj. Ti su pisci već i prije u svoja djela unosili štokavske crte, uglavnom iz stilističkih pobuda, pod utjecajem dubrovačke i usmene štokavske književnosti. Jedan od važnih poticaja u tom pravcu bio je i rječnik talijanskog isusovca Jakova Mikalje *Blago jezika slovinskoga* iz 1649–1651, u kojem on govori kako bi Hrvati, bez obzira na svoja mnogobrojna narječja, trebali za književni jezik odabrati najljepše, a to je “bosansko”, koje se po ljepoti može usporediti s toskanskim u Italiji.

Pretežito štokavsko leksičko blago donosi i rječnik Ardelija Della Belle *Dizionario italiano-latino-illirico* iz godine 1728. (drugo izdanje 1785), u kojem se pored štokavskih

nalaze i čakavske riječi i koji je ujedno i prvi naš povijesni rječnik jer donosi potvrde iz djela dubrovačkih i dalmatinskih književnika 16. i 17. stoljeća.

U Slavoniji se tek od početka 18. stoljeća ostvaruju uvjeti za književni rad. Slavonški književnici od samoga početka biraju između nekoliko slavonskih štokavskih govornih tipova ikavicu, najslbličniju ikavskoj štokavštini kojom se već pisalo i u drugim pokrajinama, a u književnom jeziku svjesno izbjegavaju turcizme.

Drugačijim se pravcem kretao jezični razvoj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. U Pokuplju se kontinuirano nastavlja jezični razvoj kojemu su temeljnu koncepciju zasnovali još glagoljaši 15. stoljeća, nastavili je i definirali protestantski pisci 16. stoljeća, a produbili i intenzivirali pisci koji su se u 17. stoljeću okupili oko zrinsko-frankopanskog ozaljskog književno-kulturnog središta. Temeljna odrednica njihova stvaranja i javnog djelovanja jest upotreba književnog jezika zasnovanog na zajedništvu jezičnih obilježja raznih hrvatskih narječja, kojemu je svrha duhovno ujedinjavanje svih Hrvata. On poprima ulogu jezičnog standarda, postavši jezikom književnog stvaranja, privatnog i javnog općenja. Djelovanje tog ozaljskog književno-kulturnog kruga prestaje 1671. godine nakon smaknuća Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana i zatiranja njihove loze, kao okrutne habsburške opomene svima onima koji bi u Monarhiji htjeli postići neku samosvojnost. Zrinski i Frankopani su, u okvirima mogućnosti koje im je pružala velikaška struktura vlasti, stoljećima podržavali unifikatorsku jezičnu tendenciju suprotstavljajući se razjedinjenosti Hrvata.

Ideje i osnovne jezične koncepcije ozaljskoga kruga odrazile su se u najznačajnijem djelu starije hrvatske leksikografije, latinsko-hrvatskom *Gazophylaciumu* kajkavca Ivana Belostenca, koji je, premda u osnovi kajkavski, namijenjen govornicima svih triju narječja i usmjeren stvaranju jedinstvenoga književnog jezika, razumljivog svim Hrvatima. To je djelo, iako nastalo u drugoj polovini 17. stoljeća, objavljeno s velikim zakašnjenjem i znatnim preinakama tek 1740, tako da je izostao njegov utjecaj na suvremenike. Slične ideje kao pisci ozaljskoga kruga zastupao je nešto stariji Belostenčev suvremenik, Istranin Franjo Glavinić, koji je u svoja mnogobrojna djela također uvodio elemente svih triju narječja, svjestan da "jezik naš po mnogih državah jest rastrkan".

Na idejama o jedinstvenom književnom jeziku zasnovanom na elementima svih triju hrvatskih narječja izrastao je i najveći jezikoslovni vizionar toga razdoblja, Senjanin Pavao Ritter Vitezović, koji je svu svoju javnu i književnojezičnu djelatnost i sav svoj život na prijelomu stoljeća posvetio ujedinjavanju razjedinjenih hrvatskih krajeva. On je najveći hrvatski pravopisni reformator do tog vremena i po svojim grafijskim rješenjima neposredan Gajev preteča.

U isto vrijeme na sjeveru Hrvatske, gdje se Zagreb izdvaja kao političko i kulturno središte, razvija se kajkavska književnost, jezično od samoga početka otvorena štokavskim i čakavskim utjecajima, u kojoj se oblikuje općekajkavska književna koine. Najveći kajkavski pisac Juraj Habelić izdao je 1670. *Dikcionar ili reči slovenske*, kajkavski rječnik s nešto nekajkavskih riječi, koji zapravo predstavlja neuspjelo pokušaj da se kajkavsko narječje proširi u ulozu književnog jezika na cijelu Hrvatsku. Idući veliki kajkavski rječnik,

s dosta štokavizama, jest Sušnik-Jambrešićev *Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica et hungarica* iz 1742. godine. Na taj su način u vremenskom rasponu od svega petnaestak godina na hrvatskom području objavljena tri značajna rječnika: Della Bellin štokavsko-čakavski (1728), Belostenčev s leksičkim blagom svih triju narječja (1740) i Sušnik-Jambrešićev kajkavski (1742). Oni su odigrali veliku ulogu u upoznavanju kompletnoga hrvatskog rječničkog blaga, u književnom stvaranju idućih generacija i u približavanju dvaju glavnih razvojnih tokova hrvatskoga književnog jezika (štokavsko-čakavskog i kajkavskog).

Od polovine 18. stoljeća do tridesetih godina 19. stoljeća – oblikovanje novoštokavštine kao većinskog hrvatskog jezičnog standarda

Idući period u razvoju hrvatskoga književnog jezika obuhvaća razdoblje od polovine 18. stoljeća do tridesetih godina 19. stoljeća. Usprkos bečkom centralizmu i njegovim germanizatorskim nastojanjima što su osobito teško pogađala tzv. Bansku Hrvatsku, koja je nakon tursko-mletačkih osvajanja postala nosilac hrvatskih povijesnih predaja i matica narodnog života, "prosvijećeni apsolutizam" Marije Terezije i Josipa II. ide za podizanjem općeg stanja u krajevima opustošenim ratovima i zaostalim pod turskom vladavinom. U drugoj polovini 18. stoljeća zapaža se određeni napredak, a ideje evropskoga prosvjetiteljstva i racionalizma prodiru i u hrvatske krajeve. Novi duh vremena, koji je u Evropi doveo do radikalnih promjena, došao je i do nas i doveo do obnove kulturnog života, koji je u prvoj polovini 18. stoljeća u većini pokrajina bio gotovo zamro. Broj se škola i školovanih ljudi povećava, opća kulturna razina raste. Pored skromnih znanstvenih pokušaja, osobito s područja narodne prošlosti, i malobrojnih književno-umjetničkih pokušaja, glavno obilježje razdoblja daje racionalističko prosvjetiteljsko djelovanje i didaktično-pučki karakter literarnog rada.

U svim hrvatskim krajevima, pa i u onima pod mletačkom upravom, javlja se niz prosvjetiteljskih pisaca sa zajedničkim ciljem podizanja kulturne razine svih oblika narodnog života. To su pretežno pisci koji pišu za neuki puk. Oni su borci protiv predrasuda, praznovjerja, zaostalosti, neukosti, pobornici istine, razuma i općeg napretka. U tom su poslu motivirani sviješću o potrebi uvođenja vlastite narodne kulture u zajednicu prosvijećenih evropskih naroda. U svom se književnom stvaranju često služe oblicima i jezičnim izrazom narodnog stvaralaštva. Na taj način njihova djela poprimaju pučko obilježje i stječu veliku popularnost u narodu, a šire i utjecaj štokavskoga narječja na kojem su pisana. Najčitnije su bile i najveću su popularnost stekle dvije knjige: *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* (1756; drugo, prošireno izdanje 1759) Andrije Kačića Miošića iz Makarskog primorja i *Satir iliti divji čovik* (1762; drugo, prošireno izdanje 1779) Slavonsca Matije Antuna Reljkovića. Književnojezični razvoj protekloga razdoblja, u kojem se već jasno ocrtavalo prvenstvo štokavštine u ulozi hrvatskoga književnog jezika, omogućio je tim piscima da prihvate više-manje jedinstveni književni jezik na novoštokavskoj dijalekatskoj osnovi (uglavnom zapadnoga ikavskog tipa, izuzev ijekavskoga Dubrovnika), u kojem

obilježja jedinstvenosti pretežu nad pokrajinskim razlikama i koji osvajanjem široke čita-lache publike u većinskom dijelu hrvatskoga naroda, širenjem svoje upotrebe u sve razno-likija područja u vezi sa zahtjevima novoga vremena znači početak hrvatskoga novošto-kavskog standardnog jezika. Stoga se polovina 18. stoljeća smatra prijelomnim razdob-ljem. Od toga vremena govorimo o razvojnim procesima u oblikovanju suvremenoga standardnog jezika.

Iako s jedne strane imamo većinsku, uglavnom homogenu jezičnu pisanu praksu novoštokavskoga tipa, na sjeveru Hrvatske još postoji kajkavska književnost, ali i u njoj se nastavlja proces otvaranja i približavanja štokavskom narječju i traje svijest o zajed-ništvu sa štokavskom književnošću. Kako Zagreb definitivno postaje kulturno i obrazovno središte, kamo dolaze ljudi iz svih hrvatskih krajeva, štokavština sve jače prodire i u Zagreb. Tako i najpoznatiji kajkavski pisac s prijeloma stoljeća Tituš Brezovački piše i na štokavskom, a zagrebački gradonačelnik i biskup Maksimilijan Vrhovac godine 1813. u pozivu svećenstvu da skuplja narodno blago ističe vrline "ilirskog" jezika i spo-minje djela kajkavaca Habelića, Belostenca i Jambrešića, te štokavaca Došena, Kanižlića i Ivanošića kao njegova velika dostignuća.

To je i doba obnove jezikoslovne djelatnosti. Pojavljuju se nove gramatike i rječnici, a formira se i povjereništvo za uređivanje latiničkog pravopisa. Uza sve to latinski je još uvijek jezik znanosti i viših oblika kulturnog života na cijelom hrvatskom području, a u najvećem dijelu i jezik škole, zakonodavstva i uprave, pa čak i društvenog općenja. Pored njega jača utjecaj njemačkog jezika, a u Dalmaciji i Istri sve veću ulogu u javnom životu zadobiva talijanski. U tom se razdoblju u Banskoj Hrvatskoj mađarski uvodi kao obavezan školski predmet. Hrvatski još dugo ne dobiva to pravo.

Pojave u jezičnom razvoju toga prijelomnog razdoblja bile su oslonac Gaju i ilircima u uvođenju štokavštine kao najraširenijega književnog narječja za osnovu zajedničkoga književnog jezika i u krajevima gdje se dotad nije upotrebljavala. Pored većinske hrvatske pisane prakse na novoštokavskoj osnovi, koja je već nosila bitne oznake jezične standard-nosti, u tom odlučivanju iliraca o uvođenju štokavštine kao književnog jezika na čitavom hrvatskom području značajnu je ulogu odigrala i prisutnost Srba u Hrvatskoj, govornika novoštokavskih ijekavskih govora, s njihovom bogatom usmenom književnošću na novo-štokavskoj folklornoj koine, što je stajala i u osnovi hrvatskoga novoštokavskog standard-nog jezika. Ta se njihova prisutnost, kao bitan činilac jezične situacije u Hrvatskoj, pri rješavanju jezične situacije nije mogla mimoći.

U tom je prijelaznom razdoblju naziv jezika "ilirski" stekao velik ugled i proširenost na temelju predaja i nekritičnih povijesnih djela u kojima se raspravljalo o autohtonosti Hrvata na Balkanu, o Ilirima kao njihovim predcima, a ilirskom jeziku kao praocu svih ev-ropskih jezika.

Na samom kraju toga razdoblja, u prvim desetljećima 19. stoljeća, na srpskoj se strani, gdje se dotad kao književni jezik upotrebljavao crkvenoslavenski u raznim razvoj-nim oblicima, pojavljuje snažna ličnost Vuka Stefanovića Karadžića, upornoga borca za

uvođenje narodnog jezika novoštokavskoga hercegovačkog ijekavskog tipa i fonetskog pravopisa u književnost. U prvo vrijeme on je sa svojim jezičnim stavovima bliži hrvatskoj negoli srpskoj jezičnoj praksi (1832. u Zagrebu se grof Janko Drašković odlučuje za štokavsku ijekavicu "želeći dokazati, da mi narodnog jezika imademo, u kojem sve moguće izreći jest"). Međutim, kad se na hrvatskoj kulturnopolitičkoj i jezičnoj sceni pojavljuju ilirci, koji se svojim jezičnim pogledima od Vuka Karadžića bitno razlikuju, on im postaje žestokim protivnikom, pa se druga polovina 19. stoljeća odvija u znaku neprestanih sukoba i borbi između ilirskih i vukovskih jezičnih koncepcija.

Ljudevit Gaj i njegovi istomišljenici ilirci pojavili su se sa svojim prosvjetiteljskim i romantičarskim zanosom, odlučnošću i upornošću u rješavanju bitnih pitanja narodnog života u razdoblju previranja i traženja najprikladnijih rješenja mnogih problema što su se javljali u procesu oblikovanja moderne hrvatske nacije. U to je vrijeme bio vrlo jak pritisak mađarizacije. Njoj je trebalo suprotstaviti nacionalne duhovne vrednote, a za to je bio potreban jedinstven književni jezik i pravopis, koji bi, kao sredstvo kulturnog i nacionalnog ujedinjavanja, utro put općem preporodu narodnog života.

Gaj i njegov krug krenuli su u bitku za književni jezik i pravopis zadojeni romantičarskom idejom o sveslavenskoj uzajamnosti i predajom o autohtonosti južnih Slavena kao potomaka Ilira u ovim krajevima, želeći ujediniti sve južne Slavena pod ilirskim imenom. Ta je ideja vodilja bitno utjecala i na njihove stavove o jeziku i pravopisu, koji su unekoliko udaljili hrvatski književni jezik od rezultata postignutih na putu standardizacije novoštokavštine u prethodnom razdoblju.

Literatura

- S. Babić, *Jezik starih hrvatskih pisaca u Slavoniji*, "Godišnjak Ogranka Matice hrvatske", br. 6, Vinkovci 1968, 71–84.
- J. Bratulić, *Jedanhest stoljeća hrvatske književnosti*, "Kritika", br. 13, Zagreb 1970, 452–469.
- J. Bratulić, *Istarski razvod*, Čakavski sabor, Pula 1978.
- D. Brozović, *Dijalekatska slika hrvatskosrpskoga jezičnog prostora*, "Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru", sv. 8, Razdio lingvističko-filološki (5), Zadar 1970, 5–32.
- D. Brozović, *Standardni jezik*, Matica hrvatska, Zagreb 1970.
- D. Brozović, *O Makarskom primorju kao jednom od središta jezičnohistorijske i dijalekatske konvergencije*, "Makarski zbornik", I/1970, Makarska 1971, 381–405.
- D. Brozović, *Sociolingvistička situacija i problemi jezične standardizacije u slavenskom svijetu XVIII stoljeća*, "Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru", sv. 11, Zadar 1973, 17–35.
- D. Brozović, *Uloga bosanskohercegovačkih franjevacu u formiranju jezika hrvatske književnosti i kulture*, "Godišnjak Instituta za proučavanje jugoslovenskih književnosti u Sarajevu", II, Sarajevo 1973, 35–53.
- D. Brozović, *O tronarječnoj dimenziji hrvatske književnosti*, "Croatica", sv. 7–8, Zagreb 1976, 11–18.
- D. Brozović, *Hrvatski jezik i njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti*, u knjizi *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, Liber, Zagreb 1978, 9–83.
- D. Fališevac, *Hrvatska srednjovjekovna proza*, Znanstvena biblioteka HFD-a, knj. 10, Liber, Zagreb 1980.
- F. Fancev, *O najstarijem bogoslužju u Posavskoj Hrvatskoj*, u *Zbornik kralja Tomislava*, Djela JAZU, knj. 17, Zagreb 1925, 509–553.
- F. Fancev, *Latinički spomenici hrvatske crkvene književnosti 14 i 15 v. i njihov odnos prema crkvenoslavenskoj književnosti hrvatske glagolske knjige*, u *Vatikanski molitvenik i Dubrovački psaltir*, Djela JAZU, knj. 31, Zagreb 1934, I–CXV.
- K. Georgijević, *Hrvatska književnost od 16. do 18. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*, Matica hrvatska, Zagreb 1969.
- L. Hadrovics, *Pokušaj reforme latiničkog pravopisa 1785. godine*, "Anali Filološkog fakulteta u Beogradu", sv. 5, Beograd 1966, 267–272.
- J. Hamm, *Glagolizam i njegovo značenje za Južne Slavene*, "Slavia", XXV, br. 2, Praha 1956, 313–321.
- J. Hamm, *Starohrvatski prijevod "Pjesme nad pjesmama"*, "Slovo", br. 6–8, Zagreb 1957, 195–235.
- J. Hamm, *Judita u hrvatskim glagoljskim brevijarima*, "Radovi Staroslavenskog instituta", knj. 3, Zagreb 1958, 103–201.
- J. Hamm, *Marulić i "Judita"*, "Slovo", br. 11–12, Zagreb 1962, 148–166.

- J. Hamm, *Giore Darscich (Osvrt)*, u Džore Držić, *Pjesni ljuvene*, Stari pisci hrvatski, knj. 33, Zagreb 1965, 99–141.
- E. Hercigonja, *Iz radova na istraživanju sintakse i stila glagoljskih neliturgijskih kodeksa XV. stoljeća*, "Radovi Zavoda za slavensku filologiju", knj. 7, Zagreb 1965, 119–139.
- E. Hercigonja, *Društveni i gospodarski okviri hrvatskog glagoljaštva od 12. do polovine 16. st.*, "Croatica", sv. 2, Zagreb 1971, 7–100.
- E. Hercigonja, "Liber Judith" i Martinčev zapis "Suprotiv Turkom" iz II novljanskog brevijara, "Radovi Zavoda za slavensku filologiju", knj. 12, Zagreb 1971, 69–73.
- E. Hercigonja, *Hrvatska književnost srednjega vijeka (do kraja 14. stoljeća)*, "Zbornik Zagrebačke slavističke škole", knj. 1, Zagreb 1973, 25–66.
- E. Hercigonja, *Kajkavski elementi u jeziku glagoljaške književnosti 15. i 16. stoljeća (Prilog istraživanju kontinuiteta hrvatskog književnog jezika)*, "Croatica", sv. 5, Zagreb 1973, 169–245.
- E. Hercigonja, *Srednjovjekovna književnost*, u *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 2, Liber – Mladost, Zagreb 1975.
- E. Hercigonja, *Mjesto i udio hrvatske književnosti u književnom procesu slavenskog srednjovjekovlja*, u *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, Liber, Zagreb 1978, 85–136.
- S. Ivšić, *Ostaci staroslavenskih prijevoda u hrvatskoj glagolskoj književnosti*, u *Zbornik kralja Tomislava*, Djela JAZU, knj. 17, Zagreb 1925, 451–508.
- S. Ivšić, *Nekoliko napomena uz starohrvatski tekst "Žića sv. otaca"*, "Starine", JAZU, knj. 40, Zagreb 1939, 225–251.
- S. Ivšić, *Sredovječna hrvatska glagolska književnost*, u *Sveslavenski zbornik*, Zagreb 1940, 132–142.
- V. Jagić, *Hrvatska glagolska književnost*, u B. Vodnik, *Povijest hrvatske književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb 1913, 9–64.
- V. Jagić, *Izgnanici iz Moravske posle smrti Metodijeve. Širenje slovenske crkve i knjige među Južnim Slovenima*, u V. Jagić, *Izabrani kraći spisi*, Matica hrvatska, Zagreb 1948, 407–426.
- Lj. Jonke, *Književni jezik u teoriji i praksi*, Drugo, prošireno izdanje, Znanje, Zagreb 1965.
- Z. Junković, *Jezik Antuna Vramca i podrijetlo kajkavskog dijalekta*, "Rad" JAZU, knj. 363, Zagreb 1972.
- R. Katičić, *Opseg povijesti hrvatskog jezika*, "Hrvatski znanstveni zbornik", sv. 1, Matica hrvatska, Zagreb 1971.
- R. Katičić, *Jezikoslovni ogledi*, Školska knjiga, Zagreb 1971.
- R. Katičić, *Nešto napomena o postanku složenoga suvremenog jezičnog standarda*, "Zbornik Zagrebačke slavističke škole", knj. 2, Zagreb 1974, 225–251.
- R. Katičić, *Korijeni i pretpostavke hrvatske renesansne književnosti*, "Studia Slavica Hungarica", XXV, Budapest 1979, 218–225.

- J. Kekez, *Međuprožimanje usmene i pisane srednjovjekovne književnosti*, "Croatica", sv. 9–10, 7–58.
- N. Kiaić, *Historijska podloga hrvatskoga glagoljaštva u X. i XI. stoljeću*, "Slovo", br. 15–16, Zagreb 1956, 225–280.
- N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Školska knjiga, Zagreb 1971.
- N. Kolumbić, *Osobitosti hrvatske srednjovjekovne književnosti i njena aktualna pitanja*, "Croatica", sv. 2, Zagreb 1971, 295–309.
- N. Kolumbić, *Osobitost i vrednote hrvatsko-latinske književne baštine*, "Croatica", sv. 3, Zagreb 1972, 251–265.
- M. Kombol, *Povijest hrvatske književnosti do preporoda*, II. izdanje, Matica hrvatska, Zagreb 1961.
- H. Kuna, *Redakcije staroslovenskog kao literarni jezik Srba i Hrvata*, "Slovo", br. 15–16, Zagreb 1965, 183–199.
- H. Kuna, *Jezik bosanske književnosti XVII i XVIII vijeka u svjetlosti književno-jezičkog manira*, "Zbornik za filologiju i lingvistiku", XIV, Novi Sad 1971, 33–52.
- H. Kuna, *Štokavski u funkciji literarnog i standardnog jezika na kajkavskoj jezičkoj teritoriji*, "Književni jezik", I, br. 1–2, Sarajevo 1972, 41–61.
- H. Kuna, *Istori'a literarnog (književnog) jezika – standardni jezik, njegova istorija i pred-standardni idiomi*, "Izraz", XXXVI, br. 10, Sarajevo 1974, 421–438.
- H. Kuna, *Historijska podloga varijantskih razlika srpskohrvatskog standardnog jezika*, "Književnost i jezik", IV, br. 12, Sarajevo 1975, 19–33.
- D. Malić, *Jezik prve hrvatske pjesmarice*, Znanstvena biblioteka HFD-a, knj. 1, Zagreb 1972.
- D. Malić, *Počeci hrvatskog književnog jezika*, u *Prilozi za VII međunarodni kongres slavista u Warszawi*, Zagreb 1973, 83–88.
- D. Malić, *Šibenska molitva*, "Raspave Instituta za jezik", knj. 2, Zagreb 1973, 81–190.
- D. Malić, *"Red i zakon" zadarskih dominikanki iz 1345. godine*, "Raspave Instituta za jezik", knj. 3, Zagreb 1977, 59–128.
- I. Milčetić, *Hrvatska glagoljska bibliografija*, "Starine" JAZU, knj. 33, Zagreb 1911.
- I. Milčetić, *Berčićeva zbirka glagoljskih i štampanih knjiga u Lenjingradu*, "Radovi Staroslavenskog instituta", knj. 2, Zagreb 1955, 93–128.
- M. Moguš – J. Vončina, *Latinica u Hrvata*, "Radovi Zavoda za slavensku filologiju", knj. 11, Zagreb 1969, 61–81.
- M. Moguš, *Fonološki razvoj hrvatskog jezika*, Matica hrvatska, Zagreb 1971.
- M. Moguš, *Stilistički elementi hrvatskog jezika 16. stoljeća*, "Zbornik Zagrebačke slavističke škole", knj. 1, Zagreb 1973, 119–128.
- M. Moguš, *Pavao Vitezović kao jezikoslovac*, "Zbornik Zagrebačke slavističke škole", knj. 2, Zagreb 1974, 73–79.
- S. Musulin, *Hrvatska i srpska leksikografija*, "Filologija", br. 2, Zagreb 1959, 41–63.
- A. Nazor, *Jezični kriteriji pri određivanju donje granice crkvenoslavenskog jezika u hrvatskoglagoljskim tekstovima*, "Slovo", br. 13, Zagreb 1963, 68–86.

- A. Nazor, *Kulturnopovijesno značenje izdanja glagoljske tiskare u Senju g. 1494–1508*, "Slovo", br. 21, Zagreb 1971, 414–442.
- O. Nedeljković, *O ispravi kneza Brečka kao spomeniku jezične prošlosti na Braču*, "Poljički zbornik", sv. 2, Zagreb 1971, 199–212.
- I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. III, Split 1965.
- V. Putanec, *Prva tiskara u Hrvatskoj i Jugoslaviji*, Zagreb 1959.
- V. Putanec, *Problem predsenjskih tiskara u Hrvatskoj (1482–1493)*, "Jadranski zbornik", br. 4, Zagreb 1959–1960, 51–107.
- V. Putanec – K. Krstić, *Leksikografija*, u *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 5, Zagreb 1962.
- V. Putanec, *Pogovor u Faust Francić*, *Rječnik pet najuglednijih evropskih jezika*, reprint izdanje, Zagreb 1971.
- V. Putanec, "Apostile" uz "Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum" (1595) Fausta Vrančića, "Čakavska rič", br. 2, Split 1971, 5–18.
- M. Rešetar, *Primorski lekcionari XV. vijeka*, "Rad" JAZU, knj. 134 i 136, Zagreb 1898, 8–160. i 97–199.
- M. Rešetar, *Dubrovački zbornik od god. 1520*, Posebna izdanja SKA, knj. 24, Beograd 1933.
- M. Rešetar, *Najstariji dubrovački govor*, "Glas" SANU, knj. 201, Beograd 1951.
- I. Slamnig, *Hrvatska književnost prije preporoda kao organski dio evropskog književnog kretanja*, u *Hrvatska književnost prema evropskim književnostima*, Liber, Zagreb 1970, 19–50.
- I. Slamnig, *Pregled hrvatske književnosti od početaka do približno godine 1800*, "Zbornik Zagrebačke slavističke škole", knj. 4, Zagreb 1976, 285–303.
- R. Strohal, *Hrvatska glagolska knjiga*, Zagreb 1915.
- M. Šamšalović, *Isprave hrvatskih velikaša od XIII–XVII stoljeća*, "Zbornik Historijskog instituta JAZU", vol. 4, Zagreb 1961, 423–434.
- A. Šojat, *Kratki navuk jezičnice horvatske (jezik stare kajkavske književnosti)*, "Kaj", Zagreb, u više nastavaka 1969–1971.
- A. Šojat, *Pravopis stare kajkavske književnosti*, "Filologija", br. 6, Zagreb 1970, 265–282.
- A. Šojat, *Težnje k zajedničkom hrvatskom književnom izrazu u jeziku stare kajkavske književnosti*, u *Kajkavski zbornik*, Zlatar 1974, 9–14.
- A. Šojat, *Njegovanje književne riječi u Hrvata*, "Jezik", XXI, br. 5, Zagreb 1974, 136–142.
- A. Šojat, *Kajkavsko narječje kao književni medij u starijem razdoblju hrvatske književnosti*, u *Jezični i umjetnički izraz na kajkavskom tlu*, Krapina 1975, 8–14.
- V. Štefanić, *Glagoljski rukopisi otoka Krka*, Djela JAZU, knj. 51, Zagreb 1960.
- V. Štefanić, *Tisuću i sto godina od moravske misije*, "Slovo", br. 13, Zagreb 1963, 5–42.
- V. Štefanić, *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije*, JAZU, I. dio – Zagreb 1969, II. dio – Zagreb 1970.
- V. Štefanić, *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, u "Pet stoljeća hrvatske književnosti", knj. 1, Zagreb 1969, 3–68.

- V. Štefanić, *Determinante hrvatskog glagolizma*, "Slovo", br. 21, Zagreb 1971, 13–30.
- A. Šupuk, *Šibenski glagoljski spomenici*, JAZU, Zagreb 1957.
- Z. Vince, *Rad pravopisne komisije u Zadru god. 1820*, "Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru", sv. 1, Zadar 1960, 66–81.
- Z. Vince, *Grafijsko-pravopisna pitanja pretpreporodnog i preporodnog doba u Slavoniji*, u *Zbornik radova I znanstvenog sabora Slavonije i Baranje*, Osijek 1970, 773–810.
- Z. Vince, *Udio Slavonije i Dalmacije u oblikovanju hrvatskog književnog jezika*, u *Prilozi za VII međunarodni kongres slavista u Warszawi*, Zagreb 1973, 143–163.
- Z. Vince, *Od Bašćanske ploče do Kačića i Reljkovića*, "Forum", XV, br. 10–11, Zagreb 1976, 781–838.
- J. Vončina, *Ozaljski jezično-književni krug*, "Radovi Zavoda za slavensku filologiju", knj. 10, Zagreb 1968, 195–205.
- J. Vončina, *O istraživanju jezika starije hrvatske književnosti*, "Umjetnost riječi", god. XIV, br. 3, Zagreb 1970, 295–304.
- J. Vončina, *Traganja hvarškoga kruga*, "Croatica", sv. 2, Zagreb 1971, 101–133.
- J. Vončina, *O kontinuitetu hrvatskoga književnog jezika od 15. do 18. stoljeća*, u *Prilozi za VII međunarodni kongres slavista u Warszawi*, Zagreb 1973, 165–177.
- J. Vončina, *Leksikografski rad Ivana Belostenca*, u Ivan Belostenec, *Gazophylacium*, reprint izdanje, Liber – Mladost, Zagreb 1973, III–XLVII.
- J. Vončina, *Pogled na hrvatski književni jezik u 17. stoljeću: jezik ozaljskoga književnog kruga*, "Zbornik Zagrebačke slavističke škole", knj. 2, Zagreb 1974, 59–71.
- V. Vratović, *Mediteranska konstanta u književnoj kulturi hrvatskoj*, "Republika", god. XXIX, br. 7–8, 696–703.
- V. Vratović, *Hrvatski latinizam u kontekstu hrvatske i evropske književnosti*, u *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, Liber, Zagreb 1978, 137–168.
- J. Vuković, *Značaj hrvatske glagoljice za razvitak naših nacionalnih kultura*, "Slovo", br. 21, Zagreb 1971, 31–39.

Résumé

TENDANCES DU DÉVELOPPEMENT DE LA LANGUE CROATE LITTÉRAIRE JUSQU'À L'ILLYRISME

Dans cette contribution l'auteur cherche à suivre le développement de la langue croate littéraire depuis les premiers témoignages écrits jusqu'à l'illyrisme. Ce développement a été conditionné par les circonstances historiques séculaires et par une situation particulière des Croates à la charnière de l'Est et de l'Ouest. En premier lieu, les commencements de la langue croate littéraire ont été marqués par la destination spécifique de celle-ci: sous la domination étrangère c'était la langue destinée au peuple et comme telle elle devait se servir de l'expression toute populaire. Dès les premières inscriptions cette langue ne cesse de pénétrer dans tous les domaines de l'écrit. L'année 1400 est prise comme le point limite de ce développement. Ce n'est qu'après cette date qu'on peut parler du développement de la langue littéraire qui témoigne de quelques caractères constants, parmi lesquels il faudrait mentionner: l'emploi de la langue populaire en tant que base de toutes les fonctions sociales de la langue littéraire, le purisme dans les textes littéraires, coexistence dans un même texte, c'est-à-dire dans la langue d'un cercle culturel, des éléments de divers dialectes ce qui était dû à la volonté d'une acceptabilité aussi large que possible du texte écrit, et la conscience d'appartenir à une même langue sans égard pour le dialecte dont on se sert. L'auteur continue de suivre les traces constants de ces caractéristiques ainsi que les forces qui ont finalement abouti à une langue littéraire unique des Croates dans les changements historiques mouvementés des siècles suivants.